

Світлана Савойська

Українська мова як культурозберігальний і націєтворчий фактор

У статті розглядається українська мова як культурозберігальний і націєтворчий фактор українського народу. Підкреслюється, що українська мова, як основа національної культури, знаходиться у занедбаному стані і не є поширеною на всій території України та в усіх сферах її суспільного життя. Наголошується, що у разі прийняття Верховною Радою законопроекту «Про мови в Україні» її функції буде виконувати найбільш поширена в Україні мова російська, яка повністю знищить українську як мову титульного етносу, а від етноніма «українець» залишиться одна назва.

In the article the Ukrainian language as a culture's keeping and nation's creative factor of the Ukrainian people is considered. It is shown, that the Ukrainian language, the basis of national culture, is in a neglected condition not extended on all territory of Ukraine, and used not in all spheres of its public life. It is also underlined, that in case of passage by Verhovna Rada a new project of law «About the languages in Ukraine» its functions will be carried out by the most widespread in Ukraine Russian language, which can completely destroy Ukrainian as the language of the title nation, and left the only name from the ethnonym «Ukrainian».

Великий вплив на формування і розвиток українського народу та його культури справила саме українська мова, яка завжди була основним засобом націєтворення і збереження його духовної самобутності. Достатньо згадати творчу діяльність Т. Шевченка, Л. Українки, І. Франка, М. Коцюбинського та ін., які збагатили її словниковий склад, розширивши його науковою, виробничою і суспільно-політичною лексикою. Варто відзначити внесок І. Франка та інших письменників у справу формування публіцистичного і наукового стилів української мови, яким вдалося переорієнтувати українську мову на культурну основу, яка була здатна обслуговувати потреби українського народу і формувати націю, що в умовах бездержавності було нездійсненою мрією. Лише Українська незалежна держава могла сприяти розвитку української мови і формуванню української нації. Але політичний поділ її території на підросійську та Австро-Угорську мав негативні наслідки для подальшого розвитку української мови, літератури, культури і нації в цілому. Власне, перші кроки українського народу до національного самовизначення і власного державотворення розпочалися з проголошення державного статусу української мови. Це, у свою чергу, створило основу для проголошення незалежної Української держави, яка відкрила шлях до відродження національної історії, традицій, української культури і мови, яка «за останніх 300 р., за словами Голови Рахункової палати України В. Симоненка, зазнала такого руйнівного впливу, що, навіть після проголошення її державною, постає питання відновлення її функції як рідної мови для значної частини українців» [8].

Тобто, з відродженням державності на українську мову було покладено культурозберігальні і націєтворчі функції. Але лідери лівих політичних сил на чолі з колишнім Президентом України Л. Кучмою проігнорували українське національне відродження і взяли курс на захист російської мови і російських інтересів в Україні. Власне, ця проросійська влада одразу загальмувала розвиток української мови, звузила її комунікативний простір і розділила українське суспільство на «своїх» і «чужих». Тобто, «свої» – це ті, які розмовляють виключно російською мовою, «чужі», як правило, послуговуються українською. Відтак, Л. Кучма і його команда до національної культури і державної мови ставилися байдуже, тому будь-які спроби захистити історію українського народу, його героїв, національну пам'ять, поширити українську мову і культуру в російськомовних регіонах розцінювалося як наступ на російську мову, її обмеження і витіснення українською. Така мовна політика тодішньої і нинішньої влади породила поляризацію українського суспільства на ґрунті регіональних, релігійних і мовних протиріч та призвела до подальшої асиміляції українського народу, його мови і культури російською. Ця про-

блема викликала великий інтерес вчених, зокрема Ю. Андруховича, М. Вавринчука, Ю. Гнаткевича, І. Дзюби, О. Забужко, П. Кононенка, І. Кресіної, О. Кривицької, І. Кураса, О. Майбороди, Т. Марусика, Л. Масенко, Л. Нагорної, В. Панібудьласки, Г. Півторака, А. Погрібного, О. Пономарева, В. Радчука, М. Рябчука, С. Сахацького, М. Слабошпицького, В. Стрілько, М. Стріхи, О. Тараненка, О. Ткаченка, Ю. Шевельова, М. Шульги та ін., які у своїх працях розкрили окремі її аспекти. Одні з них вважають, що всі негаразди української етнічної нації полягають у тому, що українська мова і культура до цього часу не стали домінуючими в українському суспільстві. А щоб виправити це, на думку М. Вавринчука, необхідно вдосконалити існуюче етнополітичне законодавство, його подальший розвиток та запровадження в життя [1, с. 139].

На думку інших, щоб Українська держава стала українськомовною, необхідно розробити таку державну програму, яка запропонує нову концепцію поступового втілення української мови на Півдні і Сході держави. Окремі з них пропонують внести до законодавства про мови такі поправки, які змусять російськомовних українців вивчити українську мову і вживати її у повсякденному житті. А щоб мільйони російськомовних знали правду, для цього вони мають вивчити історію автохтонного українського народу і його мову, можливо, тоді у російськомовних громадян України, якщо йти за логікою Ю. Шаповала, з'явиться «антивірусник» [13, с. 59].

Після такого розуміння історії можна буде успішніше розбудовувати громадянське суспільство та українську політичну націю, а телерадіокомпанії на Південному Сході держави та у Криму зможуть транслювати передачі не лише російською, а й українською мовами. Тобто, основою усіх соціальних негараздів, які продовжують гальмувати розвиток української мови, культури і етнонації, є наслідки тоталітаризму і автократії, які у свою чергу породили безкультур'я і політичну корупцію. Щоб викоренити це, що є основною загрозою національній безпеці України і коренем усіх соціальних негараздів, за словами доктора юридичних наук, професора О. Костенка, треба розвинути соціальну культуру громадян до європейського рівня, які не допустять політичного, економічного, правового і морального свавілля, тоді політики не зловживатимуть довірою громадян, дискредитуючи демократію [2, с. 25].

А щоб українська мова стала поширеною і в російськомовних регіонах, окремі вчені пропонують її вводити поступово, щоб російськомовні мешканці мали можливість спочатку стати двомовними, а лише з часом – одномовними. В той же час, інші дослідники, зокрема виконавчий директор Міжнародного благодійного фонду «Ліга українських меценатів» М. Слабошпицький, не може повірити, що в Україні на державному рівні може бути запроваджена

російська мова як офіційна або друга державна. На його думку, «українська мова як єдина державна – це і є реальна двомовність, а коли приймається друга мова – це одномовність, повна перевага російської мови» [9].

Але до влади прийшла інша політична сила, для якої підняти статус російської мови в Україні – означає виконати одне з передвиборчих програмних положень партії. Тому у роботі ставиться мета: розкрити можливості української мови як культурозберігального і націєтворчого механізму, який, не зважаючи на протидію проросійських і російських політичних сил, здатний зберегти і розвивати українську культуру, а також захистити українську націю, якщо цими проблемами як належить буде опікуватися державна влада, яка до цього часу була інертною до української мови, бо підтримувала розвиток російської мови. Українською мовою, на думку экс-міністра культури В. Вовкуна, жодний державний орган як належить не займався. У Міністерстві культури, на яке було покладено відповідальність за мову, за словами В. Вовкуна, немає ані управління, ані департаменту, ані навіть сектора, який би займався мовною політикою. Питання мови варто було б, як вважає В. Вовкун, хоч би раз розглянути на засіданні Ради національної безпеки і оборони. Тим більше, що «є люди, які дійсно хочуть володіти українською мовою, але вони не знають, як це можна зробити» [6].

Тобто, відсутність мовної політики в Україні працює на поширення російської мови і поглиблює розкол у державі. Якщо все-таки українська мова проросійськими і російськими політичними силами буде знищена, тоді від культури українського народу і його держави у кращому випадку залишиться лише одна назва, яка дісталася у спадок від пращурів значній частині українців, які української мови не знають і знати не хочуть, бо орієнтуються виключно на російську культуру. У цьому випадку неповноцінне функціонування української мови, на думку колишнього Голови Комітету Верховної Ради України з питань культури і духовності Л. Танюка, призведе до неповноцінного функціонування української культури [12].

Власне кажучи, українська мова зможе реалізувати свою функцію культурозберігального і націєтворчого фактора при умові, якщо державна влада створить всі умови для її захисту, повноцінного розвитку і поширення в усіх сферах суспільного життя, а особливо на Південному Сході держави та в АРК. Але, щоб підтримати українську мову і національну культуру з морального та матеріального боку на державному рівні, необхідно мати високу національну свідомість, патріотичні почуття, а також бажання і волю. Але, як показує досвід, у жодного Президента Української незалежної держави не вистачало принаймні чогось одного для захисту і поширення української мови та культури. У таких умовах українська мова, яка є етнологічним кодом української нації, була кинута на самовиживання. До цього варто додати ще один чинник, який відняв в української мови можливість бути не де-юре, а де-факто державною мовою всього українського народу, – це часта зміна законодавчих актів, які відповідали за виконання мовної політики, що у кінцевому результаті призвело до майже повного руйнування державного механізму управління функціонуванням української мови. Тобто, у державі практично не існує постійного органу, який би займався організацією, координацією та контролем за розвитком української мови. Це призвело до скорочення витрат на видання україномовної книги, функціонування україномовних театрів, закладів освіти, культури, а також – за-

криття бібліотек, кінотеатрів, сільських будинків культури і клубів. Відтак, україномовна культура державною владою майже не підтримується, а якщо ще й люди її не будуть підтримувати, які «самі мають бути зацікавлені у збереженні своєї мови і культури, без цього, як вважає британський професор Дейвід Кристал, мова не матиме майбутнього» [14].

То ж «спілкуймося українською, хай стане масовим цей рух!» Це саме те, що збереже і Україну, і її культуру, і її народ від розколу, бідності і знищення. Отже, щоб українська мова розвивалася і поширювалася, необхідно, аби навчальні заклади відповідали кількісному складу україномовного населення і в повному обсязі були забезпечені національними кадрами, підручниками і посібниками. У реальному житті все навпаки: у Донецькій області, населення якої майже на 2/3 складається з українців, за словами члена Міжнародної громадської організації «Конгрес захисту української мови» В. Паська, середні школи з українською мовою навчання становлять лише п'яту частину від усіх шкіл. В Автономній Республіці Крим співвідношення українців до росіян – 1 до 2,4, а навчальних закладів всіх рівнів з українською і російською мовою навчання – 1 до 100. Зокрема, у місті Севастополі, де українці становлять майже четверту частину населення, навчання українською мовою проводиться лише в одному із 67 загальноосвітніх закладів [7].

Враховуючи ці й інші дані, українській мові важко здійснювати культурозберігальну функцію, оскільки для розвитку україномовної культури державна влада не створила належного механізму, який би контролював, аби на ринку України не завозилося понад 90% дешевих і низькоякісних російськомовних книг, щоб на торгових майданчиках не продавалося 90% російськомовних журналів, 68% газет, аби на телебаченні транслювалося більше україномовних передач, які б повністю задовольняли духовні, інформаційні і культурні потреби громадян. Українській мові важко здійснювати і націєтворчу функцію, якщо зважити на утвердження російською елітою російських культурних цінностей та дискримінацію української мови і культури в районах з більшою часткою росіян, де, за словами О. Кривицької, мають місце «найсильніші денациональні тенденції, найбільш популярні ідеї слов'янофільства та проросійські настрої», які підживлюються засобами масової інформації, діями та пропагандою представників влади [3, с. 173, 175].

Такі дії ліво-центристських і російських політичних сил спричинили у державі розкол на мовному ґрунті, який продовжує поглиблюватися у зв'язку з прагненням державної влади прийняти законопроект «Про мови в Україні», який поширить права і так пануючої в Україні російської мови на законодавчому рівні, що призведе «не лише до загострення міжетнічного розбрату, а й спалаху справжньої національно-визвольної боротьби, спрямованої на остаточне подолання в Україні того ганебного явища, яке соціологи й політики називають внутрішнім колоніалізмом» [11].

Власне, зупинити внутрішній колоніалізм пообіцяли праві політичні сили. Щоб уникнути протистояння, можливо, і відкритого конфлікту, нинішній владі було б доцільно не зачіпати ті теми, які розколюють українське суспільство; провести відкриті і демократичні вибори до місцевих рад, не чинити опір опозиції, об'єднати всі політичні сили під одним прапором, не розпалювати ворожнечу між українцями і росіянами, ні в якому разі не зачіпати мовне питання і спрямувати роботу у державі на демократичні

перетворення, щоб підняти матеріальний, освітній і культурний рівень народу. А щоб створити політичну націю, необхідно підняти самосвідомість українського народу до рівня національної свідомості, який став низьким через його приниження і асиміляцію українського народу, а також «витіснення української мови російською у східних, південних і частково центральних областях України, передусім у великих промислових центрах, що становить, на думку Л. Масенко, одну з головних перешкод у побудові національної держави, не залежної від колишньої імперської метрополії» [5].

З приводу можливого запровадження російської мови як офіційної або другої державної в Україні автор статті «Проблема мови та розвиток української державності» І. Лубківський висловився так: «впровадження російської мови тільки підсилить на сході країни відцентрові тенденції, спрямовані на розкол держави, тому, що якась частина громадян чи політичних сил стане вважати це лише першим кроком до об'єднання з Росією всієї України, чи принаймні її окремих регіонів, що в результаті може призвести до загрози розколу країни чи до зміни конституційного ладу. Таке вирішення мовної проблеми в Україні, на його думку, буде сприйматися з боку Росії лише як перший етап до здобуття наступних поступок – введення подвійного громадянства, спільного митного кордону, єдиного економічного простору, спільної валюти та утворення наднаціональних органів управління. І врешті-решт, як вважає І. Лубківський, це може призвести до перетворення України у федеративну державу з посиленою залежністю від Росії та її політики» [4].

Отже, з вище зазначеного видно, що українська мова у разі прийняття законопроекту «Про мови в Україні», за яким російська мова, по суті, стане офіційною, реалізувати культурозберігальні і націєтворчі функції не зможе. Більше того, закріплення двомовності на законодавчому рівні, на думку директора Інституту етнології і фольклористики НАНУ Г. Скрипник, поглибить розкол у суспільстві на мовно-національному ґрунті і призведе до втрати державно-територіальної цілісності країни і її розпаду [10]. Якщо зважити, що регіональна ідентичність в Україні домінує над національною, то в такій ситуації говорити про українську мову як націєтворчий фактор також не доводиться, бо відсутність мовно-культурної національної ідентичності може свідчити про поступове вмирання нації. Відтак, для формування української політичної нації і поширення української мови на всій території України як культурозберігального і націєтворчого фактора було б доцільно:

- всім спілкуватися українською мовою;
- відправляти богослужіння українською мовою на всій території України;
- в жодному разі не приймати дискусійний законопроект «Про мови в Україні»;
- не закривати програми і телеканали, які подають інформацію українською мовою;
- зробити видання української книжки дешевим;
- повернути іспит з української мови як державної у ВНЗ України;
- не фальсифікувати українську історію і не змінювати підручники з історії України;
- не переслідувати опозицію і не згортати демократичні свободи;
- задовольнити потреби всіх бажаючих на Півдні, Сході та у Криму навчатися українською мовою;
- не призначати на державні посади осіб, які не послуговуються українською мовою;
- захищати національні інтереси і забезпечити українській мові реальний статус державної мови;
- покращити соціально-економічну ситуацію в Україні і підняти матеріальне становище громадян.

1. Вавринчук М. Етнополітична безпека в системі національної безпеки України на етапі сучасного державотворення: Монографія / М. Вавринчук. – К.: Правова єдність, 2009. – 288 с. 2. Костенко О. Про підвищення ролі суспільних наук у модернізації України / О. Костенко // Віче. – № 13. – 2010. – С. 25–27. 3. Кривицька О. Деякі аспекти етнополітичного дистанціювання українського суспільства / О. Кривицька // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К.: Український центр політичного менеджменту, 2009. – Вип. 8. – С. 160–177. 4. Лубківський І. Проблема мови та розвиток української державності / І. Лубківський // 28.02.2006 <http://archive.kraina.org.ua/ua/module/language/conception/44/alternative/>. 5. Масенко Л. Мова і суспільство: Постколоніальний вимір / Л. Масенко // <http://varnak.psend.com/lmasenko.html>. 6. Мінкультури хоче створити держслужбу в питаннях української мови // 29.11.08 <http://ua.glavred.info/archive/2008/11/29/113220-10.html>. 7. Пасько В. Мова і нація / В. Пасько // Дзеркало тижня. – 6–12 листопада 2004. 8. Рішення Рахункової палати України «Про результати аналізу стану виконання Комплексних заходів із всебічного розвитку української мови, планування та використання коштів Державного бюджету України на їх впровадження» // 16 вересня 2003 р. № 18–2 / <http://www.kultura.pl.ua/index.php?rozd=nzukt&nom=335>. 9. Російська мова ніколи не буде другою // 08.11.08 <http://ua.glavred.info/archive/2008/11/08/135823-9.html>. 10. Скрипник Г. Мова як чинник загальнонаціональної консолідації / Г. Скрипник // Урок української. – 2002. – № 7. 11. Спілкуймося українською, хай стане масовим цей рух! 11 листопада 2007 // <http://uain.us/forum/viewtopic.php?f=2&t=28>. 12. Танюк Л. Чи є в нас мова?! Чия в нас мова?! 12.03.2003 // http://www.parlament.org.ua/docs/files/8/1160395732_ans.pdf. 13. Шаповал Ю. «У мільйонів людей немає «антивірусника» / Ю. Шаповал // Віче. – 11/2010. – С. 58–59. 14. Щур М. Вмираючі мови – чи буде українська однією з них? Радіо «Свобода», 6.06.2003 // <http://novamova.org/2008/12/вмираючі-мови-чи-буде-українська-одні/>.

Володимир Скляр

Відмінності в етномовній структурі населення обласних центрів та сільського населення півдня та сходу України

На основі аналізу статистичних матеріалів перепису населення 2001 року досліджується етнічний склад та мовна структура населення південних і східних областей. Визначено особливості етномовної структури населення кожного з обласних центрів півдня і сходу України та встановлено відмінності від етномовного складу сільського населення.

Based on statistical analysis of the 2001 Census, the ethnic and linguistic composition of population of southern and eastern regions of Ukraine is explored. The special features of ethno-linguistic population's structure in each of the regional centers of southern and eastern Ukraine are determined and their differences from the rural population in those areas are ascertained.

Етнічні процеси в сучасній Україні, попри загальні тенденції, мають територіальні відмінності. Свої особливості має етнічний склад і мовна структура урбаністичного середовища та сільського населення. Найбільш істотні

відмінності етномовної структури населення за поселенською мережею, як наслідок радянської доби української історії, залишаються в південних та східних областях. Враховуючи тісний взаємозв'язок етномовних процесів із